

„Desistence je jako dávný přítel, kterého znám třicet let“

Rozhovor se Shaddem Marunou

Shadd Maruna se zařadil mezi nejzajímavější a zároveň nejvlivnější postavy světové kriminologie především díky svému výzkumu v oblasti desistence, tj. procesu, kdy lidé přestávají páchat zločin. Maruna svou teorii podrobněji popsal v knize *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives* (2001), ve které v souvislosti s úspěšným ukončením kriminální kariéry mluví o tzv. scénáři vykoupení (*redemption script*). Jedná se o příběh, který si bývalí pachatelé vytvářejí, tak aby novým, prosociálním způsobem porozuměli sami sobě a svému vztahu ke světu. Díky tomu jsou schopni postavit se ke kriminálnímu jednání jako k věci minulosti a dál žít bez páchání. Jádrem Marunovy teorie tedy tvoří přesvědčení, že desistence souvisí s proměnou chápání sebe sama, potřebou životního smyslu a společenským uznáním.

Tento závěr významně ovlivnil některé aktuální trendy v trestní politice. Jak říká Maruna v rozhovoru, dnes se k desistenci hlásí řada organizací, od nevládních neziskových organizací po věznice. Zároveň má desistenční výzkum určitý přesah do dalších kritických proudů, jako je trestní abolicionismus nebo restorativní justice. Všechny totiž stojí na empiricky doložené myšlence, že lidé, včetně těch, kteří páchají zločin, se mohou změnit.

Interview vzniklo v průběhu XI. Kriminologických dnů v Plzni, kterých se tento bývalý předseda Americké kriminologické společnosti zúčastnil jako jeden z hlavních hostů. Pozvali jsme jej krátce po výroční konferenci Americké kriminologické společnosti v roce 2023 ve Filadelfii, jejíž plenární zasedání se často odehrávala v rytmu hiphopového koncertu. Pro lepší představu, v předsednickém panelu o současné krizi amerického trestněprávního systému debatovali novinářka, státní zástupce, kritičtí kriminologové a komunitní organizátor (ASC, 2023). Takto koncipovanou debatou chtěl Maruna mimo jiné poukázat na to, že kriminologie není vyhrazena pouze akademikům a praktikům, ale i aktivistům a dalším lidem vně

akademické obce, včetně lidí s trestní minulostí. O důležitosti jejich zapojení mimo jiné pro pěstování společensky relevantnějšího výzkumu mluví ostatně také v předkládaném rozhovoru.

Shadd Maruna získal doktorát na Northwestern University a v průběhu své kariéry působil mimo jiné na University of Cambridge, Rutgers University nebo Queen's University Belfast. V současnosti vede katedru sociologie, sociální politiky a kriminologie na University of Liverpool. V letech 2022–2024 působil jako předseda Americké kriminologické společnosti. Je autorem nebo spoluautorem mnoha knih a odborných studií, z nichž výše zmíněná monografie *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives* je patrně tou nejvýznamnější.

V rozhovoru jsme zevrubně probrali Marunovu kriminologickou kariéru. Čtenáři a čtenářky se dozví, jaký význam pro jeho práci měla Chicagská škola, respektive klasická kniha *The Jack-Roller* (Shaw, 1930) nebo co prakticky obnáší výkon funkce předsedy Americké kriminologické společnosti. Teoretického jádra Marunovy práce jsme se dotkli při diskusi o konceptech desistence či reintegračního zahanbení. Významnou část rozhovoru jsme pak věnovali i významu vězení a vězeňského personálu v ukončování kriminálních kariér nebo přínosu lidí s žitou zkušeností s pobytem ve vězení pro kriminologické myšlení.

Martina Novopacká, Petr Kupka, Václav Walach: Shadde, zatím stále působíte na Queen's University Belfast a těsně před příjezdem na Kriminologické dny jste se zúčastnil podobné konference v Irsku. Jak byste popsal kriminologický výzkum v Irsku?

Shadd Maruna: V Irsku je kriminologie stále relativně novým oborem, podobně jako v Česku. V Severním Irsku, které je stále součástí Spojeného království, se kriminologie rozvíjí přibližně třicet let. V samotném Irsku se pak tento obor začal utvářet teprve v posledních patnácti, možná dvaceti letech. S ohledem na to se snažíme vytvářet kriminologii, která by byla jedinečně irská, spíše, než aby byla pouhou odnoží britských či amerických přístupů. Jsme stále na začátku, takže není úplně jasné, jak nám to jde. Nicméně na konferenci v Belfastu jsem od účastníků slyšel, že se

konference v Irsku hodně liší oproti kriminologickým konferencím ve Spojeném království nebo ve Státech.

Jedinečnost irské kriminologie se v první řadě odvíjí od historie země. Dějiny irského národa jsou poznamenány konflikty, kolonialismem a staletími britské nadvlády, ve které justiční systém a zejména vězeňství sehrály zásadní roli. To irskou kriminologii přirozeně táhne ke kritickým přístupům. V zemi s živým dědictvím věznění politických vůdců a využíváním trestněprávního systému jako nástroje společenského útlaku není kritická kriminologie jen jakousi abstraktní teorií, ale silně rezonuje se zkušeností celého národa.

Kromě historie a kritické kriminologie bych ještě poukázal na metodologickou otevřenost a vynalézavost. Obor vytváříme za pochodu, což nevyhnutelně obnáší nejrůznější experimentování. Když to srovnáte s možnostmi, jaké vám nabízí etablované kriminologické struktury v zemích, jakou jsou Spojené státy, máte mnohem větší volnost vybrat si, co budete dělat a jak to budete dělat – a to je velké dobrodružství!

MN, PK, VW: Kriminologii jste dělal v Irsku, Spojeném království i ve Spojených státech. Jaké jsou podle vás nejvýznamnější rozdíly mezi těmito národními kriminologickými tradicemi?

SM: Nejjednodušší je srovnání se Spojenými státy, kde je dnes kriminologie již velmi dobře etablovaným oborem. Působí zde již několikátá generace kriminologů. Doktorští studenti a studentky kriminologie byli často vzděláváni lidmi, kteří sami měli doktorát z kriminologie, a ti zase studovali u akademiků s podobným zaměřením. Když jsem začínal já, panovala velmi odlišná situace – mnoho předních osobností tehdy nemělo akademické zázemí v kriminologii, ale v jiných oborech.

Rozvoj kriminologie v USA je v řadě ohledů dozajista pozitivní, zároveň však institucionalizace plodí rigidní normy. Často se můžete setkat s přesvědčením, že „takto se to dělá“, v důsledku čehož mají lidé pocit, že musejí používat jen zavedené metodologické přístupy, citovat tytéž kanonické autory a držet se osvědčených postupů jednoduše proto, že to tak dělali jejich učitelé a učitelé jejich učitelů. Takový

přístup může vést k určité stagnaci. Zároveň mi přijde, že se situace začíná poslední dobou měnit. Nové generace přinášejí do těchto struktur svěží vítr.

Irská kriminologie naproti tomu není svázána dlouhou akademickou tradicí, což jí dává větší metodologickou flexibilitu a prostor pro objevování nových přístupů. To má samozřejmě zase své problémy, například nutnost vybudovat pevné základy pro budoucí rozvoj kriminologie.

MN, PK, VW: Ačkoli pocházíte ze Spojených států, vaše nejvlivnější texty vznikly během vašeho působení ve Velké Británii. Jak se někdo s takovou zkušeností stane předsedou Americké kriminologické společnosti (American Society of Criminology, ASC)?

SM: Upoutat pozornost americké akademické sféry ze zahraničí je určitě náročné, a to už jen kvůli její velikosti. Nebyl jsem ale první, komu se to podařilo. David Farrington se stal předsedou ASC ještě přede mnou, a to se dokonce ani jako Američan nenarodil. Čím jsme si to vysloužili? Řekl bych, že jsme prostě vytrvali. Jezdili jsme na zdejší konference, publikovali ve zdejších časopisech, spolupracovali s místními kolegy a tyto kontakty se snažili udržovat, přestože jsme pracovali jinde. Vyžaduje to hodně odhodlání, ale mně se to naštěstí povedlo. Dokonce jsem se několikrát vrátil do Spojených států jen, abych lidem připomněl, že stále existuji. Opravdu to pomáhá!

Samotná nabídka kandidatury na předsedu ASC mě však opravdu překvapila. V minulosti jsem byl párkrát vyzván, abych kandidoval na jiné pozice, například na člena výkonné rady, ale vždy jsem odmítl. Představa, že bych kandidoval a prohrál, byla pro moje křehké ego dost skličující. Pak ale v roce 2020 přišla pandemie covidu a vše nasvědčovalo tomu, že svět, jak ho známe, končí. Když se mě v té době zeptali, zda bych měl zájem kandidovat na předsedu ASC, řekl jsem si: „Co můžu ztratit? Když mě nebudou chtít, tak mě chtít nebudou.“ Naštěstí mě chtěli a já jsem za to velmi vděčný.

MN, PK, VW: Když se za svým působením v této funkci ohlédnete, co byste označil za své největší úspěchy a jaké poznatky obecně jste si z této zkušenosti odnesl?

SM: Naučil jsem se, co všechno obnáší řízení tak velké organizace. Posílilo to taky mé přesvědčení o významu akademických společností. Jsem velkým zastáncem odborů, a i když ASC není odborovou organizací, v oboru hraje podobnou roli. Vím, že někteří mladší akademici váhají, zda do ASC vstoupit. Já to tak nikdy neměl. Potřebuji vědět, že dělám něco reálného, že jsem součástí něčeho skutečného a konkrétního. Když se účastním konferencí, jako byla včera ta vaše, nebo na setkání ASC, připomíná mi to, že nejsem jen nějaký blázen, který ze svého sklepení posílá do časopisů divné články, které nikdo nečte. Potkávám se tam s lidmi, kteří mohou vidět, co dělám, kteří čtou moje texty, jde jim o stejnou věc, a to mě neuvěřitelně nabíjí a posiluje můj pocit sounáležitosti s celým oborem.

Zpět ale k vaší otázce, jako předseda jsem získal poznatky, které bych jinak nezískal. Do té doby jsem se na konferencích objevil, užil si je a moc nepřemýšlel o tom, jak jsou organizovány, kdo vybírá držitele ocenění, jak fungují časopisy nebo jak se celá struktura společnosti vůbec řídí. Až když jsem byl uvnitř, tak mi došlo, jak velký závazek to vlastně je. Povedlo se mi zařídit několik věcí, ale brzy jsem si uvědomil, že nelze prosadit vše. Musíte si určit svých pět nebo deset hlavních priorit a na ně se soustředit.

Nejprve jsem se zaměřil na péči o děti na konferencích ASC. Od žen a dalších členů ASC jsem slyšel, jak absurdní je v roce 2024 nemít během jejich konání zajištěno žádné hlídání. Je to právně dost složitý problém. Už jen pojistná odpovědnost organizace, která by v tomto kontextu převzala za děti zodpovědnost, je obrovská. Nemůžete si jen tak zřídit neformální hlídání. Je to velká věc, když vezmete v úvahu rizika spojená s tím, že děti svěříte například sedmnáctileté chůvě. Co když se něco pokazí? Po důkladném ohledání situace jsme nakonec zavedli systém poukázek. Na konferenci ve Filadelfii v roce 2023 jsme na vyžádání poskytli finanční podporu, aby si účastníci a účastnice mohli zajistit péči o své děti dle vlastních potřeb. Někteří si objednali místní profesionální služby, většina si ale přivezla člena rodiny nebo nějakou jinou důvěryhodnou osobu, která se o děti postarala. A fungovalo to dobře.

Druhou oblastí bylo zpřístupnění konference novým účastníkům. Každý rok zde vidíte dvě hlavní skupiny, které s nadsázkou připomínají slavný model Terrie E. Moffitt dělící zločince na ty vytrvalé a na ty, kteří páchají jen během dospívání. Na

jedné straně máte ostřílené účastníky, kteří chodí pravidelně a očividně si to užívají. Na druhé straně jsou nováčci, kteří se zde necítí příliš vítaní. Mnoho z nich přijede jen jednou a už se nikdy nevrátí. Dokážu se do nich vcítit, obzvlášť jako někdo, kdo nepracuje na velké americké univerzitě s hustou sítí kontaktů. Chtěl jsem najít způsob, jak nováčky lépe začlenit, a proto jsme na konferenci připravili několik panelů a uvítacích akcí speciálně pro ně. Také jsem chtěl otevřít konferenci lidem s žitou zkušeností s justičním systémem, kteří se na akademických setkáních cítí obzvlášť odcizeně. Proto jsme jim nabídli volný vstup a hledali cesty, jak jejich perspektivu v programu konference více vyzdvihnout.

Kromě toho jsem se pokusil podpořit myšlenku kolaborativního výzkumu. To znamená propojit akademiky, praktiky, aktivisty a dalších lidi vně akademické obce tak, aby společně formulovali výzkumné otázky a priority. Během své kariéry jsem zjistil, že pokud jste v neustálém dialogu s těmito skupinami, přirozeně vytváříte výzkum, který je relevantnější a má větší dopad. Když před nimi něco prezentujete, jejich první otázka často zní: „K čemu to je?“ nebo „Proč to vlastně děláme?“. Je to skvělá výzva, neboť mě nutí neustále přemýšlet o smyslu naší práce. Miluju to, kvůli tomu ráno vstávám z postele. A tak jsem se snažil vnést tento přístup i do konferenčního programu, aby bylo jasné, k čemu to celé je.

MN, PK, VW: Vyrostl jste nedaleko Chicaga, a nejen proto se vás musíme zeptat na význam, jaký pro vaši práci má Chicagská škola. V předchozích rozhovorech jste především mluvil o knize *The Jack Roller* (Shaw, 1930). Jak tedy tato tradice – a konkrétně *The Jack Roller* – ovlivnily váš výzkum?

SM: Chicagskou školu mají všichni rádi. Když jsem v 90. letech nastoupil na magisterské studium, měl jsem jednu z těch klasických map se soustřednými kruhy z 20. let 20. století od Parka a Burgesse (např. Park & Burgess, 1925) pověšenou hned vedle tehdy aktuální mapy rasové a třídní demografie v chicagských čtvrtích. Mám rád dobré mapy, a tak trochu jsem doufal, že takhle bude vypadat i moje studium. Nakonec jsem ale pracoval mnohem spíše v tradici Shawa a *Jacka Rollera* než Parka a Burgesse.

Na bakaláři jsem studoval angličtinu a filozofii, což bylo dost neobvyklé pro člověka, který se přihlásil do sociálně-vědního oboru. Věděl jsem, že svou metodologickou nezkušenost mohu buď přijmout jako přítěž, nebo z ní udělat výhodu. Rozhodl jsem se pro to druhé s tím, že do kriminologie vnesu narativní optiku, což tehdy nikdo nedělal. Jednou z klíčových teorií, kterou jsem se silně inspiroval, byly neutralizační techniky Greshama M. Sykese a Davida Matzy (1957). Když jsem si tuto jednu z nejcitovanějších kriminologických prací přečetl, hned jsem si uvědomil: toto je narativní teorie, teorie o lidských příbězích, kterou znám ze svého předchozího studia.

A pak tu byl *The Jack Roller*, fascinující příběh delikventního chlapce, který okrádal gaye v době, kdy bylo nepravděpodobné, že by se obrátili na policii. S knihou mě seznámila dvojice profesorů z Northwestern University, kteří se shodou okolností oba jmenovali Dan. Dan Lewis byl sociolog a žák Howarda Beckera, jenž napsal slavný úvod k pozdějšímu vydání knihy *The Jack Roller* (Becker, 1966). Dan mi doporučil, abych se spojil Danem McAdamsem, důležitým narativním psychologem, který rovněž působil na Northwesternu, abychom tento text znovu společně zanalyzovali z naratologického pohledu. K tomu nikdy nedošlo – i když jsem o několik let později editoval zvláštní číslo časopisu *Theoretical Criminology* (viz Maruna & Matravers, 2007), kde se sešlo několik narativních teoretiků, aby *The Jack Roller* ze své perspektivy nahlédli.

Díky oběma Danům – Lewisovi s jeho sociologickými znalostmi a McAdamsovi s jeho psychologickým zaměřením – jsem našel ohromnou inspiraci v tradici orální historie a životních příběhů. Chicagská škola ji sice vehementně podporovala, ale nikdy plně nerealizovala. Sociologové Chicagské školy shromáždili stovky životních příběhů mladých lidí zapletených do delikvence. Až na příběh Jacka Rollera však téměř všechny ležely netknuté v krabicích ve sklepě University of Chicago. James Bennett (1981) o této léta zapomenuté studii napsal skvělou knihu *Oral History and Delinquency*. Každopádně jsem rád, že svou práci mohu v této přerušené tradici Chicagské školy pokračovat. *The Jack Roller* a inspirace oběma Dany byly pro mě zlomové. Díky nim jsem se dostal k výzkumu, který dělám posledních třicet let – ke zkoumání toho, jak narativy utvářejí lidské chování.

MN, PK, VW: Ústředním tématem vaší práce je desistence. Co vás prvně inspirovalo ke zkoumání tohoto fenoménu?

SM: Do značné míry to vychází z mého zájmu o životní příběhy. V rámci své diplomové práce jsem chtěl studovat narativy lidí, kteří prošli justičním systémem. Jenže tehdy jsem ještě za sebou neměl žádný terénní výzkum, natož eticky schválený či prakticky zajištěný přístup k lidem ve vězení. A tak jsem se raději zaměřil na publikované autobiografie bývalých vězňů.

To bylo ještě před vyhledávači, které umožňovaly systematické vyhledávání zdrojů. Objevil jsem ale jakýsi tištěný katalog autobiografií, jehož rejstřík obsahoval také heslo "vězeň/i", které odkazovalo k více než 100 zmínek. V tu dobu jsem ještě neměl žádnou opravdovou výzkumnou otázku, ale usoudil jsem, že když si přečtu náhodný vzorek z těchto knih, určitě se něco zajímavého o vězeňské zkušenosti dozvím. Šlo tedy vlastně o takovou explorativní studii. Přečetl jsem si tedy všechny tyto autobiografie napsané lidmi, kteří byli ve vězení, a z naprosté většiny se desistence vynořila jako jejich ústřední téma. Jinými slovy, zjistil jsem, že jen minimum bývalých vězňů vypráví své příběhy, neobsahují-li motiv vykoupení. Tu a tam se sice objeví hrdinské příběhy jako ten od slavného útěkáře z vězení Willieho Suttona, ale jsou to výjimky. Vydané knihy měly většinou jasný narativní oblouk: těžký rodinný život nebo náročné životní začátky, zločin jako způsob vytváření identity či získání uznání, pak nevyhnutelné rozuzlení v podobě například zrady přátel a uvědomění si, že zločin pouze prohloubil jejich problémy, a nakonec bod obratu, v důsledku kterého tento život opustili a začali znovu.

Tato základní dějová linka scénáře vykoupení byla součástí už mé magisterské práce. Pojmenování jsem pro ni našel o něco později díky četbě kriminologické literatury. V jednu chvíli jsem si pomyslel: „Aha, tohle je příběh desistence.“ Tou dobou začali k desistenci podobně přistupovat výzkumníci jako Robert J. Sampson a John H. Laub shromažďující životní příběhy svých komunikačních partnerů. Cítil jsem, že jsem ve správný čas na správném místě se správným nápadem. A od té doby jsem v tom už jen pokračoval.

MN, PK, VW: Co pro vás znamená desistence dnes?

SM: Beru ji jako dávného přítele, kterého znám třicet let. Viděl jsem, jak roste, zraje a jak se mění. Samotné konotace tohoto slova se proměnily. Pro některé mladé kriminology a kriminoložky je „desistence“ jen jiným výrazem pro rehabilitaci a o tu coby abolicionisté nejenže nemají zájem, ale jsou proti ní. Tím pádem jsou také proti desistenci. V tom se vůbec nepoznávám. Když jsme s desistencí začínali, byli jsme za radikály považováni my. Desistence vznikla jako opak tradiční rehabilitace nebo korekcionálního. Její výzkum byl chápán jako kriticky orientovaný, protože v podstatě říkal: pokud se lidé mění sami od sebe, nepotřebujete rehabilitaci a ani posílat lidi za mřížemi na tak šíleně dlouhou dobu, jaká byla v 90. letech běžná. Dnes už je desistence vnímána jako těžce mainstreamová. Různé organizace, dokonce i věznice, se k ní hrdě hlásí a tvrdí, že ji provozují. Tak tomu ale vždy nebylo. A popravdě řečeno, sotva byste dnes mohli prosazovat abolicionismus, restorativní justici či jinou alternativu k punitivním přístupům, pokud byste neměly vědecky podloženou myšlenku, že lidé se mohou změnit, respektive že se kriminálního jednání vzdávají.

Ve své podstatě o ničem jiném desistenční výzkum není. V oboru, který je tak pohlcený rozlišováním lidí na ty dobré a ty špatné, je sama myšlenka změny něčím velmi radikálním. Zkoumání desistence toto rozlišování soustavně nabourává. Zdůrazňuje, že každý se může změnit; že ti dobří nemusí být vždy takoví a totéž platí o těch špatných. Zabýváme se tématem, pro které je dynamické chápání reality naprosto zásadní. Díky němu ji chápeme komplexněji, tak jak si to zaslouží.

MN, PK, VW: Vaše kniha *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives* (Maruna, 2001) ukazuje, jak důležitou roli v procesu desistence hraje narativní identita. Mohl byste vysvětlit, jak vytváření koherentního a pozitivního narativu o sobě samém pomáhá pachatelům přestat s kriminálním jednáním?

SM: Lidé propuštění z vězení často postrádají lidský kapitál, sociální kapitál i starý dobrý finanční kapitál. Potýkají se se znevýhodněním téměř ve všech myslitelných směrech. Orientovat se na jejich životní příběhy tak může působit trochu zvláště a esotericky. Podle mě je ale narativní identita naprosto klíčová. Co všichni propuštění sdílejí, není ani tak chudoba, nízké vzdělání nebo nedostatek dovedností, ale

především to, jak se postavit k sobě samým. Jde o velkou věc, protože všichni se musí nějak vnitřně vypořádat s tím, že byli ve vězení a že je to nějak stigmatizuje. S tímto stigmatem se na každodenní úrovni vypořádávají právě skrze narativ.

Když se zamyslíme nad sociálními vazbami, o nichž víme, že jsou důležité pro úspěšnou integraci, jako je nalezení bydlení, získání dobrého zaměstnání či navázání osobních vztahů, všechny do nějaké míry vyžadují, aby se bývalí vězni byli schopni nějak obhájit. Musí umět vysvětlit, že i když mají záznam v trestním rejstříku, už takoví nejsou a že se jim dá věřit. A právě tohle dělá narativ. Pokud jsou lidé schopni převyprávět sebe sama tak, aby smysluplně vysvětlili, proč udělali to, co udělali, a proč už jsou dnes někým jiným, a proto by neměli být souzeni na základě svého někdejšího já, pomůže jim to sehnat práci, bydlení, navázat partnerské vztahy a v ostatních důležitých aspektech života. Z toho plyne, že pokud rozumíme lidským příběhům, rozumíme také působení strukturálních překážek.

MN, PK, VW: Jakou roli mohou mít v procesu narativní rekonstrukce odborní pracovníci v penitenciární a postpenitenciární péči?

SM: Role odborných pracovníků je zásadní. Částečně proto, že jejich práce často zahrnuje pomoc s praktickými záležitostmi, jako je hledání zaměstnání nebo bydlení, které, jak už jsem uvedl, jsou spojeny s používáním narativů. Zároveň svým klientům pomáhají změnit pohled na sebe sama a to, jak se naučili vnímat okolní svět. Tato terapie probíhá na narativní úrovni, ať už si to uvědomují, nebo ne. Jde jim o změnu příběhu, který o sobě klienti vyprávějí.

Výzkum narativní identity může tudíž odborným pracovníkům pomoci v tom, že si tento proces lépe zvědomí, a tím celý terapeutický proces posílí. Slyšel jsem praktiky říkat věci jako: „Mám klienta, který má opravdu negativní narativ, a pracuji s ním na jeho posunu ke scénáři vykoupení.“ To je skvělé, protože to jasně ukazuje, že se tím zabývají na promyšleném základě, a ne ve smyslu nějakého rigidního postupu. Dlouhá léta jsme si mysleli, že víme, co pachatelé potřebují – přijmout plnou odpovědnost za své činy, doznat se ke každému provinění. Ale kde byly důkazy, že to funguje? Dnes přinejmenším máme určitou evidenci, která to potvrzuje a která staví na skutečných zkušenostech lidí, kteří úspěšně desistují. Desitenční narativy nejsou

tedy jenom příběhy o proměně sebe samého. Jsou to také nástroje, které mohou odborným pracovníkům pomoci v jejich klientské práci.

MN, PK, VW: Jak do procesu desistence zapadá koncept reintegračního zahanbení Johna Braithwaitea (1989)? V jaké fázi je podle vás pro praktiky nejefektivnější s tímto konceptem pracovat?

SM: Reintegrační zahanbení je neuvěřitelně cenný koncept, zejména proto, že rozpoznává dvojí dynamiku v páčání zločinu. Na jedné straně stojí pachatel, jehož chování je třeba řešit. Na druhé straně je člověk, kterému bylo ublíženo. Braithwaiteův přístup dokáže obě tyto dynamiky dobře vyvážit. Zdůrazňuje potřebu vyjádření nesouhlasu se škodlivými činy stejně jako hodnotu a potenciál jedince, který se jich dopustil. Tak trochu na způsob křesťanského „Miluj hříšníka, nenávid' hřích.“

Odborní pracovníci mohou reintegrační zahanbení využívat už v rané fázi desistenčního procesu, kdy se jedinci začínají vyrovnávat se svými činy a jejich dopadem. Právě zde máme co dočinění s okamžikem, který je důležitý z hlediska nejen přijetí odpovědnosti, ale také vzbuzení naděje. Když spácháme zločin, potřebujeme nejen pocítit tíhu svých činů, ale také vědět, jak z toho ven. Tento dvojí proces je do reintegračního zahanbení zabudován: zahanbení za konkrétní činy spojené s přijetím možnosti změny. A právě to se nachází v jádru scénáře vykoupení. Příběhy desistujících jsou o rozlišení nepochybně špatných činů a dobrého jádra sebe sama, které je vykoupitelné [může se napravit, pozn. autorů] a má světu co nabídnout.

MN, PK, VW: V jednom článku jste spojil reintegrační zahanbení s hnutím #MeToo (Maruna & Brunilda, 2020). Co tento koncept může hnutí nabídnout?

SM: Braithwaite zkoumá, jak se společnost vypořádává s újmami nejen v rámci systému trestní justice, ale i v širším měřítku. Zkoumal újmu ve všech oblastech od pečovatelských domů přes firemní prostředí bílých límečků až po šikanu ve školách. Jeho argument, že regulační přístupy používané v těchto rozmanitých kontextech lze stejně dobře aplikovat na trestní justici, byl prozíravý. Zvláště když se na něj podíváme optikou hnutí, jako je #MeToo, která se zabývají sexuální újmou.

Reintegrační zahanbení úzce souvisí s dynamikou, kterou jsme v hnutí #MeToo pozorovali, zejména v případě toho, co Braithwaite nazval „odkláněním zahanbení“. V ryze braithwaiteovském smyslu oběti přenesly zahanbení, jímž byly nespravedlivě zatíženy, na pachatele. Hnutí zdůraznilo potřebu, aby byli pachatelé popohnáni k odpovědnosti a aby vznikl prostor, kde by oběti mohly znovu získat zpět svou důstojnost. Hnutí však selhávalo v aspektu reintegrace. Nevytvořilo rámec, v němž by pachatelé mohli žádat o odpuštění nebo prokázat, že se polepšili, a na základě toho se znovu začlenit do společnosti. Braithwaiteovo dílo je zde důležité právě v tom, že nás podněcuje, abychom se zamysleli nad tím, kdy a jak mohou být reintegrovaní jedinci, kteří za své zločiny převzali zodpovědnost a projeví ochotu se změnit.

Jsou to náročné otázky, ale reintegrační zahanbení nám poskytuje rámec pro jejich zkoumání. Je zásadní, aby zraňující jednání bylo takto jasně označeno a odsouzeno, ale to nestačí. Musí jít také o vybudování cesty vpřed, která umožní jak přijetí odpovědnosti, tak případné přijetí zpět do společnosti. V opačném případě nevyhnutelně vytvoříte takovou odezvu, jakou vidíme dnes v podobě nárůstu extrémní a neskrývané misogynie.

MN, PK, VW: Lidé označení za pachatele v rámci #MeToo patřili ke společenské elitě. Jaké jsou rozdíly v procesu desistence mezi pachateli pouliční kriminality a pachateli s bílými límečky? A dochází k nějakému překrývání obou kategorií?

SM: Výborná otázka. Jako společnost máme mnohdy opravdu problém rozpoznat chování elit jako kriminální, i když může způsobit mnohem větší škody než tzv. pouliční zločiny jako prodej drog nebo krádeže v obchodech. Dokonce i nám kriminologům se může zdát, že firemní kriminalita a kriminalita bílých límců přesahuje naši odbornost. Tyto zločiny mohou být tak složité a zákony tak neuchopitelné, že se necítíme dostatečně kvalifikovaní k tomu, abychom poznali rozdíl mezi tím, co je kriminální a co běžné, chamtivostí motivované chování firem. Sotva si lze představit, jak se cítí policisté nebo probační úředníci, když s těmito titány společnosti jednají. A přesto víme, že se tyto zločiny dějí, často v masovém měřítku, ale pozoruhodnými způsoby jejich strůjcům procházejí.

Co se týče rozdílů v desistenci, zřejmým faktorem je zázemí pachatelů s bílými límci. Někteří z nich pocházejí z privilegovaných poměrů – bohatá rodina, prestižní vzdělání, tituly z Ivy League nebo Oxbridge –, což jim dává určitou jistotu i po propuštění. Takoví se často mohou jednodušeji začlenit zpět do společnosti včetně původního přístupu ke zdrojům a kontaktům. Ne všichni pachatelé hospodářských zločinů však pocházejí z tohoto prostředí. Zním jich několik, kteří pocházejí z dělnického prostředí a jejich cesta k desistenci kopíruje spíše dráhu odsouzených za pouliční zločiny. Čelí stigmatizaci, špatné pověsti a omezeným možnostem se ve společnosti uplatnit.

Další zajímavá paralela se týká jejich narativu. Pachatelé s bílými límci často ospravedlňují své zločiny tvrzením, že jen dodržovali firemní kulturu, že dělali jen to, co všichni ostatní, akorát ti se u toho nenechali chytit. To se úplně neliší od pachatelů pouliční kriminality. Ti také často tvrdí, že v jejich čtvrti to dělá každý. Dokonce se mohou obhajovat poukazováním na bankéře z Wall Street, kteří jsou za své zločiny málokdy trestáni. Rozlišit, co je ještě „běžné fungování kapitalismu“ a co zločin, kdy jde ještě o legální vykořisťování a kdy už to přechází do kriminální činnosti, je opravdu složité. Zároveň jsou díky této tenké hranici zločiny bílých límců z výzkumného hlediska velmi atraktivní, včetně porozumění tomu, jak zde probíhá desistence.

MN, PK, VW: Napsal jste, že proces desistence může za určitých podmínek začít už ve vězení (Maruna, 2012; Maruna & LeBel, 2012). Mohl byste tyto podmínky přiblížit? A setkal jste se s tím někdy vy sám?

SM: Mluvíme-li o začátku desistence ve vězení, musíme být opatrní, abychom soudcům nebo veřejnosti nevyslali mylné sdělení ve smyslu: „Aha, vězení je dobré, protože pomáhá lidem desistovat.“ Řekněme to tedy přesněji, k desistenci může dojít i ve vězení, ale jen za velmi specifických a často mimořádných okolností. Pokud k tomu dojde, je to takřka zázrak. Lila Kazemian (2019) to hezky popisuje ve své nedávné knize o desistenci ve vězení, přičemž používá metaforu z bahna vyrůstajícího lotosu. Jde o to, že něco tak krásného, jako je desistence, vzniká v tak tísnivém prostředí, jako je vězení.

Ale ano, setkal jsem se s tím. Každý, kdo strávil nějaký čas ve vězení a je upřímný, by řekl totéž. Často je to spojeno s inovativními uměleckými nebo vzdělávacími programy. Pro mnoho vězňů byla škola místem ponížení, místem, odkud utekli, jakmile mohli. Ale najednou jsou ve vězení, kde se poprvé naučí číst, objeví literaturu, kriminologii, společenské vědy nebo umění a to změní jejich pohled na sebe sama a na svět. Existují také příklady vězeňských terapeutických komunit, kde se vězni ujímají vůdčích rolí, ve vztahu k jiným vězňům vystupují jako mentoři a své oddíly vedou jako takový malý spolek. I v menším měřítku nabízejí věznice role, jako je mentoring spoluvězňů, které mohou jednotlivcům změnit život, protože zjistí, že mají schopnosti, o kterých se jim ani nesnilo.

MN, PK, VW: Čili dát jim možnost o sobě rozhodovat.

SM: Ano, jde o podporu pocitu základní odpovědnosti či schopnosti něčeho dosáhnout. Věznice obvykle dělají pravý opak. Ve vězení si člověk sám nepřipravuje jídlo, nevydělává si skutečnou mzdu ani se nezapojuje do smysluplného rozhodování. Toto prostředí je spíše infantilizuje a ponižuje. Existují však případy – jako Kazemianové lotos rostoucí v bahně –, kdy se vězňům příležitosti ke smysluplnému zapojení naskytnou. Může to být zpěv v opeře, podpora spoluvězně v překonávání závislosti nebo přijetí jiných rolí, které jim umožní vytvořit něco krásného nebo něco změnit.

MN, PK, VW: Vzhledem k tomu, že moderní vězení bylo od počátku vnímáno jako reformní projekt, proč nebyl kladen větší důraz na aktivní participaci vězňů? Nepodpořilo by přirozeně jejich zapojení do rozhodovacích procesů rehabilitaci?

SM: Existují různé reformy; liší se ve výsledku, které od nich očekáváme. Jedna verze, stará jako vězeňský systém sám, staví na úsilí o zlomení ducha vězněného. Jedná se o model „divokého koně“, kde je cílem přeměnit vzpurného nebo vzdorujícího člověka na poddajného odsouzeného nebo pasivního otroka. Klasickým příkladem je postava Paula Newmana ve filmu *Frajer Luke* (1967, rež. Stuart Rosenberg). Ta reprezentuje dokonale svobodného ducha, který je ve vězení systematicky lámán venkovní prací v řetězech a šikanou. Tato metafora odráží realitu, a to zejména

v kontextech, jako byl jih Spojených států, kde lámání ducha mladých černochů bylo ústředním bodem systému. Dokonce i ve Velké Británii lze pozorovat ozvěny této potřeby ponížit vězněného v souladu s přesvědčením, že jde o zpupného člověka, vysmívajícího se společnosti nebo se vymykající jejím zákonům.

V tomto modelu, který dlouho prosazovala psychologie, a dokonce i kriminologie, vězňům logicky autoritu nebo důvěryhodnost nepřiznáváme. „Dobrym vězňům“ lze svěřit úklid ředitelovy kanceláře nebo jiné drobné úkoly, ale jen za předpokladu, že už byli zlomeni nebo třeba sdílejí společenskou třídu s vedením věznice. Nejde o rozvoj lidského potenciálu, ale o jejich kontrolu.

Jak ale může se zločinem skoncovat někdo zlomený? Institucionalizace je možná připraví na plnění rozkazů, ale nevybaví je k tomu, aby zvládli životní výzvy: najít si práci, založit rodinu, postarat se o domácnost. Je třeba pravý opak. Tyto dovednosti musí být podporovány ve vězení tak, jak říkáte, skrze budování příležitostí, a hlavně změnu myšlení.

Vezměme si například práci ve vězení. Lze ji vnímat buď jako trest, nebo jako příležitost k osobnímu růstu. Repetitivní úkoly, jako jsou výkopové práce nebo monotónní práce v továrně, mají být trestem a v konečném důsledku posilují pocit vykořisťování. Naproti tomu smysluplná práce, která podporuje růst a pocit zapojení, mohou zažehnout jiskru obratu k desistenci.

MN, PK, VW: Potkali jsme hodně lidí, kteří z vězení vyšli silně traumatizovaní. Bojí se, že udělají chybu, a tak raději nedělají nic, díky čemuž by vyčnívali. Vzhledem k tomu, že společnost v dohledné době patrně nepřestane posílat velké množství lidí do vězení, jak lze tyto instituce předělat, aby fungovaly více prodesistenčně?

SM: Začít bychom měli novým pojetím trestu odnětí svobody, například o něm můžeme uvažovat z investičního hlediska. Můj dobrý přítel Paul Doak, který je nyní doktorandem kriminologie, ale předtím strávil několik let ve vězení, to často popisuje slovy: „Stát za mé uvěznění utratil tři miliony liber. Čeho chtěli touto investicí dosáhnout?“ Sotva najdete lepší způsob, jak poukázat na neefektivitu vězeňského systému než tento. Pokud výstupem systému není zlepšení na straně vězněných, jde o špatnou investici.

V minulosti existovalo inspirativní mezinárodní hnutí Justice Reinvestment, jehož hlavní myšlenkou bylo dát místním společenstvím pravomoc rozhodovat o vynakládaných prostředcích: „Tady máte milion dolarů. Utratíte je raději za uvěznění lidí z vaší obce, nebo je raději investujete do jiných opatření?“ Je to idealistická vize, která však zdůrazňuje absurditu financování systému, v důsledku kterého jsou na tom lidé často ještě o něco hůře, než když do něj vstoupili. Eddie Ellis a jeho skupina vězňů ze severní části státu New York zjistili, že na uvěznění lidí z určitých čtvrtí jsou vynakládány miliony dolarů. A tak o nich mluvili jako o „milionových čtvrtích“.

Současný přístup lze popsat tak, že máme lidi v obtížné životní situaci, jejich problémy ve vězení ještě o něco zhoršíme a pak čekáme, že se jim po propuštění bude dařit lépe. Naopak vytváříme širokou vrstvu lidí vyloučených z mainstreamové společnosti. Musíme především změnit to, jak veřejnost o vězení smýšlí. Lidé, kteří vězení podporují, často nechápou důsledky či náklady, které uvěznění má. Pokud chceme, aby věznice více podporovaly desistenci, bez této změny se neobejdeme.

MN, PK, VW: Allan Weaver, probační úředník s žitou zkušeností s uvězněním, popisuje věznice jako továrny na zločin v dokumentárním filmu *The Road from Crime* (Stratton & Devlin, 2012). Nedávalo by ve světle tohoto hodnocení větší smysl snažit se věznice spíše zrušit než reformovat?

SM: Postupem času jsem se začal za abolicionistu považovat, ačkoli ne v nějakém dogmatickém smyslu. Někteří abolicionisté považují jakoukoli snahu o zlepšení věznic nebo snížení kriminality v rámci stávajícího systému za podporu karcerálního státu. Snažím se, aby se věznice staly lepším místem k životu. Přednáším pro ředitele a zaměstnance věznic. V tomto smyslu jsem se provinil reformismem.

Kdybych však mohl rozhodovat o tom, zda věznice zcela nahradit, byl bych jednoznačně pro. O krizi britského vězeňství mluvíme už desítky let. Už v 80. letech minulého století vycházely knihy o „nekonečné krizi“ tohoto systému. Dnes je situace ještě horší. Je to jako se změnou klimatu: každých pět let mi připadá, že už to horší být nemůže. Stále se to zhoršuje.

Rád bych věřil, že se situace zlepší, ale historie nám moc naděje nedává. A když se obě hlavní strany ve Spojeném království soustředí na výstavbu dalších věznic místo jejich bourání, je jasné, že ke zrušení věznic v dohledné době nedojde.

MN, PK, VW: Abychom skončili pozitivně, z Belfastu se vracíte do Liverpoolu, kde jste před téměř třiceti lety provedl svůj výzkum, z nějž vzešla kniha *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Co vás k návratu přimělo a na jaké budoucí projekty se těšíte?

SM: Jsem moc rád, že jsem zpět! Když jsem byl v Liverpoolu poprvé, ještě mi nebylo třicet, a to už nějaký čas neplatí. Tehdy jsem se zaměřoval na vstup mladých do dospělosti. V době vydání mé knihy byl průměrný věk lidí, které jsem studoval, třicet let, a tolik bylo i mně. Měl jsem pocit, že o této životní etapě mohu něco smysluplného říct, a myslím, že to ve zkoušce časem obstálo. Teď už jsem ale jinde, a to jak osobně, tak profesně. Mé výzkumné zájmy zestárly společně se mnou.

V současnosti se spíše zajímám o organizace vedené bývalými vězni, které se zasazují o změny v justičním systému. Stále to souvisí s desistencí, ale od studia mladých mužů na začátku jejich dospělosti jsem se posunul ke spolupráci s těmi, kteří už jsou dál a často sami vedou hnutí. Sleduji tyto organizace od jejich vzniku před nějakými patnácti až dvaceti let a myslím, že právě zde moje práce může mít největší dopad.

Díky tomu, že jsem v Liverpoolu, mám blízko k mnoha akcím, zejména v Anglii, respektive na jejím severozápadě. Když se podívám do budoucna, rád bych si myslel, že můj další projekt se bude týkat této myšlenky desistence jako sociálního hnutí. To znamená podívat se na to, jak příběhy desistence proměňují veřejné vyprávění o bývalých věznicích stejně jako individuální vyprávění o zločinu. To je to, co bych rád dělal dál.

Rozhovor vedli Martina Novopacká (Institut sociologických studií, Fakulta sociální věd, Univerzita Karlova), Petr Kupka (Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni) a Václav Walach (Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita). Rozhovor byl redakčně upraven a zkrácen.

Literatura

- ASC (2023). 2023 ASC Annual Meeting - The American Society of Criminology. Dostupné na adrese: <https://asc41.org/events/2023-asc-annual-meeting/>.
- Becker, H. (1966). Introduction. In: C. Shaw ([1930] 1966). *The Jack-Roller. A Delinquent Boy's Own Story* (pp. v-xviii). Chicago: University of Chicago Press.
- Becker, H. (1967). Whose side are we on?. *Social Problems*, 14(3), 239-247.
- Bennett, J. (1981). *Oral History and Delinquency: The Rhetoric of Criminology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. New York: Cambridge University Press.
- Kazemian, L. (2019). *Positive Growth and Redemption in Prison: Finding Light Behind Bars and Beyond*. London and New York: Routledge.
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S. (2012). Elements of successful desistance signaling. *Criminology & Public Policy*, 11(1), 73-86.
- Maruna, S., & LeBel, T. P. (2012). The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives. In: F. McNeill, P. Raynor, C. Trotter (Eds.), *Offender Supervision. New Directions in Theory, Research and Practice* (pp. 91-114). London: Willan.
- Maruna, S., & Matravers, A. (2007). N=1: Criminology and the person. *Theoretical Criminology*, 11(4), 427-442.
- Maruna, S., & Pali, B. (2020). From victim blaming to reintegrative shaming: the continuing relevance of Crime, shame and reintegration in the era of# MeToo. *International Journal of Restorative Justice*, 3(1), 38-44.
- Matza, D., & Sykes, G. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664-670.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1925). *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rosenberg, S. (Director). (1967). *Cool Hand Luke* [Film], 127 min. Jalem Productions.

Shaw, C. (1930). *The Jack-Roller. A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.

Stratton, G., & Devlin, E. (Directors). (2012). *The Road from Crime* [Film], 48 min. Lagan Media Productions. Dostupné na:

<https://www.iriss.org.uk/resources/videos/road-crime>.